

Bulletin

parken Sonsbeek – Zypendaal – Gulden Bodem

Vrienden
van
Sonsbeek

Z O M E R 2 0 2 1 - J A A R G A N G 3 3 - N U M M E R 2

De Vereniging van Vrienden van Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem wil een klankbord zijn voor de bezoekers van de monumentale parken en voor de eigenaar van de parken, de gemeente Arnhem. Het doel van de Vereniging is mee te werken aan de instandhouding en verfraaiing van de parken Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem.

De contributie per lid bedraagt per jaar voor particulieren € 15,00, voor verenigingen € 35 en voor bedrijven € 50; Bankrekeningnummer: NL30 ABNA 0406 333 505 ten name van Vrienden van Sonsbeek. CANBI: de Vereniging is door de fiscus erkend als Culturele Algemeen Nut Beogende Instelling, waardoor giften die volgens de regels van de Belastingdienst worden gedaan voor fiscale aftrek met de factor 1,25 mogen worden vermenigvuldigd.

Dagelijks bestuur

Margreet van Gastel (voorz.), Henk Eenink (penningm.), Tjada van den Eelaart-de Sitter, Paul Poelmans, Huig Velders (wnd. secretaris), Daniëlle Jansens penningmeester/ledenadministratie penningmeester@sonsbeek.nl / 06 42 85 54 75

Adviseurs

Kees Hin, gebiedsmanager bossen en parken gemeente Jan Floor, beheerder parken

Aanmelding nieuwe leden

Vereniging Vrienden van Sonsbeek, Molenplaats Sonsbeek, Zypendaalseweg 24a, 6814 CL Arnhem, telefoon: 445 06 60, email: info@sonsbeek.nl

Website

www.sonsbeek.nl

Molenplaats Sonsbeek wil parkbezoekers bewust maken van de groene kanten van Arnhem door het organiseren van excursies, evenementen en exposities. Molenplaats geeft informatie over de Arnhemse parken en is een goed startpunt voor een bezoek van de parken Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem. Molenplaats is niet langer een zelfstandige organisatie maar maakt sinds dit jaar deel uit van Natuurcentrum Arnhem.

Website: www.molenplaatssonsbeek.nl

In dit nummer

Voorpagina: Het coronatijdperk is tot voor kort een zaak geweest van 'To go'. Zoals hier bij het Watermuseum. Het lijkt erop dat we dat stadium voorlopig achter de rug hebben. (Foto: Rinus Baak)

3 en 4 Sonsbeek 20>24: De uitgestelde expositie gaat nu toch beginnen.

5 Jennifer Tee: Een van de uitverkoren deelnemers aan Sonsbeek20>24 werd in Arnhem geboren. Gebakken stenen met een bladafdruk vormen haar materiaal.

6 Geluid en kind: Arnhemse schoolkinderen gingen aan de slag met het onderwerp geluid. Het is een van de thema's van de Sonsbeekmanifestatie.

7 Heldenafscheid: Theo Reesink neemt met persoonlijke herinneringen afscheid van Folkert Rotshuizen. Die zette zich jaren in voor de doortrekking van de Jansbeek.

8 en 9 Stille en drukte: Rinus Baak fotografeert stille en drukke plekken in Sonsbeek.

10 Gastenboek: Wie het zich kon veroorloven en in de 19^e eeuw uitstapjes maakte, meldde dat vaak in een gastenboek. Die zijn soms in archieven terug te vinden.

11 Poortwachters: Natuurcentrum Arnhem, sinds 2020 huurder van Molenplaats, laat onderwerpen toelichten door Jeroen Glissenaar. Aflevering: de Poortwachters van Gulden Bodem, de oudste bomen van Arnhem.

12 Roll-eggen: Weinig stadsmensen weten wat rolleggen is. Uitleg met een teug geschiedenis door Jan Holwerda.

13 Secretaris gezocht: De Vrienden van Sonsbeek zijn op zoek naar een secretaris. En: het onderschrift bij een tekening in het vorig Bulletin klopte niet.

14 Corona: Voorzitter Margreet van Gastel over de afgelopen periode. En: de rode beuk onderaan de weide voor de Stadsvilla is een kopje kleiner gemaakt.

15 Vriendelijk protest: Albert Van Der Weide signaleert het ontbreken van Arnhemse kunstenaars bij Sonsbeek20>24.

Achterpagina: Koos Dansen schrijft over de sperwer en fotografeerde een man en een vrouw.

Eindelijk Sonsbeek20>24

Resultaat manifestatie van groot belang voor de toekomst

Op het moment dat dit geschreven wordt, staat nog steeds niet voor de volle 100 procent vast of Sonsbeek20>24 doorgaat. Maar omdat de seinen al een tijd op groen staan, wagen we de gok. Dus: van 2 juli tot 30 augustus een manifestatie die zich op dertien locaties uitstrekt van de Arnhemse binnenstad via een tracé langs park Sonsbeek en Zypendaal naar Buitenplaats langs de Koningsweg en dan richting museum Kröller-Müller. In totaal zijn er 35 nieuwe kunstwerken van een keur aan internationale kunstenaars opgesteld.

De organisatoren zullen met spanning uitkijken naar de beoordeling van dit door corona ontregelde evenement. Dat kan een rol spelen met het oog op de continuïteit van de organisatie. Die wil zichzelf niet na afloop opheffen, maar is van plan te blijven bestaan. Doel is een permanente basis te scheppen en het klimaat voor deze tentoonstellingen in de stad en haar inwoners en bij subsidiënten de komende jaren gunstig te beïnvloeden.

Binnenstad

Tijdens de manifestatie *Force Times Distance – On Labour and its Sonic Ecologies* krijgt de Arnhemse binnenstad een eigen rol. Dat gebeurt met beelden in de openlucht, zoals bij de fontein op het Gele Rijdersplein en paviljoens en installaties van de Rijn tot aan de parken. De Eusebiuskerk heeft werk in huis dat een relatie legt tussen rituelen en arbeid. Collectie De Groen toont beruchte voorbeelden in de wereld van grondwinning en heeft een kruidentuin laten aanleggen. Showroom besteedt aandacht aan het uitwissen, het verdringen van ons geheugen van gebeurtenissen die zich in het verleden hebben afgespeeld. In Rozet is een aanzet voor een permanent archief met attributen uit de geschiedenis van alle tentoonstellingen die in Sonsbeek zijn gehouden. Arnhemmers zijn opgeroepen bijdragen te leveren en er is al sprake van een bonte verzameling. Buiten de stad lopen er onder andere lijntjes naar het Stedelijk Museum in Amsterdam en het Centraal Museum in Utrecht.

Niet bij betrokken

Een overeenkomst met de expositie van 50 jaar geleden, in 1971, is dat plaatselijke kunstenaars een vergeefse poging hebben gedaan betrokken te worden bij de tentoonstelling. Destijds, in 1971, pleegden leden van de Beroepsvereniging Beeldende Kunstenaars(BBK) sabotage door elektriciteitsleidingen door te knippen. Dit keer zijn de geesten minder opstandig en is het gebleven bij een expositie van Arnhemmers bij galerie Plaatsmaken. Zie ook de column van Albert Van Der Weide op pagina 15. De organisatie voert als alibi aan dat artistiek directeur Bonaventure Soh Bejeng Ndikung en zijn team de volledige verantwoordelijkheid voor de keuze van kunstenaars heeft gekregen. Omdat tegelijk steeds weer wordt benadrukt dat de organisatie in de toekomst een blijvende plaats in de stad wil innemen en daarom contact hoopt te houden met publiek en kunstenaars lijkt hier een gaatje in het breiwerk te zijn gevallen.

Beperkingen

De publieksopening is van vrijdag 2 tot en met zondag 4 juli. Vermoedelijk zal dat niet zo'n spektakel worden als aanvankelijk in het script stond, om de eenvoudige reden dat er nog altijd restricties bestaan voor de aantallen mensen die samen mogen komen. Oorspronkelijk werd rekening gehouden met aan de expositie deelnemende kunstenaars, sprekers, performers en excursies door park Sonsbeek. Bij de opening is ook het team van curatoren aanwezig, dus de

personen die verantwoordelijk zijn geweest voor de keuzes die voor deze aflevering van de tentoonstelling zijn gemaakt.

Geschiedenis

Een dag voor de opening, op donderdag 1 juli, wordt aandacht besteed aan Ketu Koti, de jaarlijkse herdenking van de afschaffing van de slavernij in Suriname en de Antillen in 1863. Ketu Koti betekent in de Surinaamse taal Sranantongo 'de ketting is verbroken'. Ook Arnhem's eigen geschiedenis wordt onder de loep genomen. De herdenking krijgt niet de schaal die bedacht was en blijft qua bezoek voorbehouden aan de pers en genodigden. Dat is jammer want het is vermoedelijk de eerste keer dat Ketu Koti in Gelderland wordt herdacht en gevierd. Dit onderdeel past bij het uitgangspunt dat kritisch wordt gekeken en geluisterd 'naar alternatieve geschiedenissen en aspecten van gender, identiteit, ras en diaspora' uit het verleden. Het streven is om dat uit te laten monden in 'modellen voor de samenleving van de toekomst'. Opmerkelijk in dit verband is dat grote lappen grond aan de noordkant van het stadje Arnhem, Sonsbeek inbegrepen, enkele eeuwen geleden zijn verworven door personen die een fortuin vergaarden in dienst van de Verenigde Oostindische Compagnie, de VOC. Het was dus een uitvloeisel van koloniale krijg, slavernij en uitbuiting van de oorspronkelijke bevolking in 'de Oost'. Dat past naadloos in het streven van Sonsbeek20>24 om 'de geschiedenis

van arbeid en de arbeidersklasse (te) beschrijven' en daarbij 'emotionele en fysieke arbeidsomstandigheden, machtsverhoudingen en koloniale relaties' te betrekken.

Molenplaats

Molenplaats Sonsbeek is wat de beelden betreft een centrale plaats en daarin fungeert Molenplaats als middelpunt voor wandelaars en degenen die (al dan niet op een gehuurde) fiets de route volgen door de parken richting het terrein Buitenplaats aan de Koningsweg.

Er komt een informatiebalie vanaf de entree gezien aan de rechterkant, zoals die daar ook was voor de overname van Molenplaats door Natuurcentrum Arnhem. Hier is tevens de merchandising van te vinden. Deze locatie is een uitvalsbasis voor vrijwilligers.*

Een en ander is het resultaat van overleg met restaurant *A Beautiful Mess* dat na lange tijd de deuren weer heeft kunnen openen. Verwacht mag worden dat deze organisatie op haar beurt profiteert van de extra toeloop van bezoekers van de expositie. Wie op maandag komt, heeft pech gehad. Dan is het pand gesloten.

Stadsvilla

Een tweede trefpunt in Sonsbeek is de Stadsvilla. Hier bevinden zich de *Black Archives*, een verzameling van duizenden boeken, documenten en objecten. Ze hebben gemeen dat ze gaan 'over de geschiedenis

van zwarte mensen, met name uit de Afrikaanse diaspora en Afro-Caribische gemeenschappen in Nederland'. De verzameling bestaat uit privé-collecties. Gehoopt wordt dat de Stadsvilla een ontmoetingsplek zal zijn voor wie geïnteresseerd is in onze koloniale geschiedenis.

De covidperiode heeft tal van aspecten tijdens de voorbereiding van Sonsbeek20>24 beïnvloed en soms in de war geschopt. De kosten zijn er in ieder geval door gestegen. Als gevolg van de onzekerheden omtrent het tijdstip waarop de tentoonstelling kon doorgaan pas laat begonnen met de werving van vrijwilligers.*

De opening is over een aantal dagen uitgesmeerd – 2 tot en met 4 juli – maar zal niet het grootschalig festijn worden waar vorig jaar nog vanuit werd gegaan. Op dit moment bestaat nog huiver om teveel mensen tegelijk naar dezelfde locaties te dirigeren. Toen dit geschreven werd, was het wachten op actuele richtlijnen van de landelijke en plaatselijke overheid.

Kröller

De rol van museum Kröller-Müller is als gevolg van de coronaperiode beperkter geworden. Nog steeds zijn er enkele nieuwe beelden te zien in de tuin, maar exposities van drie kunstenaars verhuizen naar het Stedelijk Museum in Amsterdam.

Als u op een zaterdagmorgen in de stad bent, hoort u al een aantal weken op een vaste tijd het beiaard van de Eusebiuskerk. Stadsbeiaardier Bob van

der Linde voert dan een compositie uit van Sam Auinger, speciaal gemaakt in opdracht van Sonsbeek20>24. Steeds van 10.00 tot 10.05 uur.

Rob van Otterloo

*Sonsbeek20>24 heeft behoefte aan vrijwilligers. Ze vormen vanuit Molenplaats de schakel tussen bezoekers, de kunstwerken, de locaties en de activiteiten. Kennis van kunst is geen vereiste. De organisatie zorgt voor een introductie plus een dagelijkse lunch en er wordt regelmatig een nieuwsbrief verspreid. De organisatie verwacht een inzet van minimaal 3 dagen per maand. Aanmelden via vrijwilligers@sonsbeek.org

Wie Sonsbeek20>24 wil steunen kan een bijzondere editie van een steen aanschaffen. Het is een ontwerp van de in Arnhem geboren kunstenaar Jennifer Tee. Ze voorzag speciaal gebakken stenen in verschillende tinten van een opdruk van nerven en bladeren van struiken en bomen die in Sonsbeek te vinden zijn. De steen is verpakt in een speciale doos met een statement van de kunstenaar. Te bestellen via info@sbstof.org, er wordt een donatie gevraagd van 100 euro.

Groen Arnhem nu in Natuurcentrum

De organisatie Groen Arnhem, gevestigd in Molenplaats, is opgenomen in Natuurcentrum Arnhem. Ze werkten al nauw samen. Natuurcentrum nam begin vorig jaar op aandring van het

gemeentebestuur de exploitatie van Molenplaats over van een stichting die met onoplosbare financiële problemen kampte. Groen Arnhem en Natuurcentrum richten zich op stadgenoten die zich inzetten

voor het vergroenen van de stad en hun eigen omgeving en ze stimuleren dat. In Groen Arnhem zijn initiatieven gebundeld van vrijwilligers en groepen die deskundige ondersteuning krijgen.

Reizen als onderdeel kunstenaarschap

Jennifer Tee maakt een levensboom van gebakken stenen

Jennifer Tee (1973) is een van de uitverkoren kunstenaars die deelnemen aan Sonsbeek20>24. Zij heeft een Arnhemse achtergrond. Ze bracht haar jeugd in deze stad door. Als kind tekende Jennifer thuis in de wijk Holthuizen vaak. En dat gebeurde ook op basisschool De Ark en op de middelbare school, het Nederrijn College. Hier kwam ze in aanraking met fotografie.

Jennifer Tee

Jennifer volgde als kind cursussen bij creatief centrum De Mariënborg dat door de gemeente werd opgeofferd om een deel van de exploitatie van het nieuwe gebouw Rozet in te vullen. Dat maakte zij niet mee. "Ik stapte vanuit Holthuizen met een zusje en een vriendinnetje de bus in naar de stad."

Op de middelbare school werd duidelijk dat ze een creatieve opleiding zou gaan volgen. Zij studeerde in 1998 af aan de Gerrit Rietveldacademie in Amsterdam. Daarna volgde ze in die stad nog onderwijs aan het Sandberg Instituut en de Rijksacademie.

Tee streek in Amsterdam neer, ging er wonen en betrok er een atelier. Ze komt regelmatig in het buitenland. Reizen, ergens anders met onbekende culturen in aanraking komen, is een onderdeel van haar kunstenaarschap geworden, zegt ze. Maar steeds weer keert ze terug naar haar woonplaats.

Statement

'Respire, the world begins with trees' luidt het statement dat Jennifer Tee haar kunstwerk nu meegeeft. Het maakt samen met ruim 35 andere werken deel uit van de twaalfde tentoonstelling Sonsbeek20>24.

Het kunstwerk bestaat uit een figuur in het platte vlak van gebakken stenen die in een grasveld bij de grote waterwal worden gelegd in de vorm van een levensboom. In combinatie daarmee wordt boven de naastliggende vijver een groot banier geïnstalleerd met collages van geverfd en bedrukt textiel waarop prints van bladeren een rol spelen. Net als op de stenen.

Samenwerking

Het statement zegt iets over hoe Tee naar onze wereld en haar verhouding tot de natuur kijkt. "Bomen communiceren via wortelstelsels. Dat gebeurt niet vanuit een hiërarchie maar is gericht op samenwerking. Het zou een voorbeeld kunnen zijn voor de manier waarop mensen met elkaar zouden kunnen omgaan."

De stenen zijn van verschillende soorten klei, waardoor verschil in kleur en textuur ontstaat. Ze zijn gebakken door een fabriek in Beesd die nog met een authentieke, op kolen gestookte ringoven werkt.

Eigen maken

Nadat Tee was uitgenodigd om deel te nemen aan Sonsbeek20>24 begon ze in de herfst van 2019 met het verzamelen van bladeren in het park. Die droogde ze. "Die wandelingen vormden een eerste stap om me het park weer eigen te maken. Dat kende ik natuurlijk al uit mijn jeugd."

Jennifer Tee werkt met uiteenlopende technieken en materialen. Ze tekent, maakt kleden, sculpturen en installaties. Met klei en keramiektechniek ging ze aan de slag na reizen naar China. Haar visie is dat voor haar werk ambachtelijke productieprocessen essentieel zijn. Ze werkt regelmatig samen met andere kunstenaars.

Kinderen en oorverdovende stilte

Presentatie onderdeel opening Sonsbeek20>24

Een van de onderdelen van het programma voor de opening van Sonsbeek20>24 is een ontdekkingstocht naar geluid voor schoolkinderen. Scholieren van twee Arnhemse scholen doen eraan mee: van de openbare Parkschool aan de Kinderkamp en van De Klaproos voor interconfessioneel speciaal basisonderwijs aan de Kluizeweg. Geluiden en kunst.

Voor dit onderdeel is de organisatie te rade gegaan bij kunstenaar Krista Burger. Ze is voor Arnhem geen onbekende want Burger, die op tal van terreinen thuis is, was bijvoorbeeld in 2019 via Rozet organisator van het festival Kunstmake in Presikhaaf.

Geluid

Burger bedacht het geluidsproject voor Sonsbeek samen met co-curator Aude Mgba en de organisatie Hart en Have. Geluid is een van de thema's van de tentoonstelling van dit jaar, de titel van de expositie is immers *Force Times Distance – On Labour and its Sonic Ecologies* en daar wordt op verschillende manieren vorm aan gegeven.

Op de scholen werd begonnen met workshops om er met de kinderen achter te komen watvoor geluiden

Stilte en geluid, daar kun je in Sonsbeek voor terecht. Bijvoorbeeld bij de grote waterval.

er allemaal zijn. Geluid kan immers zowel lawaai zijn als ruis, ratelen, krasen, kabbelen, piepen. En we hebben het ook over 'oorverdovende stilte'.

Ontdekkingstocht

De organisatoren zeggen: 'We gaan op ontdekkingstocht naar geluid.

We zoeken verschillende geluiden en zijn ook heel benieuwd naar het verhaal erachter. Waar komen geluiden vandaan; zijn het de stemmen van dieren, hebben bomen misschien een verhaal te vertellen?'

Na de lessen in school werden de groepen kinderen naar buiten gestuurd gewapend met iPads. De opdracht was om geluiden te verzamelen. Dat gebeurde in bos en park, op straat, op het schoolplein. In de daaropvolgende les leerden ze een geluidslandschap te maken en kregen ze beeldende opdrachten.

Kleine parade

De resultaten zijn verwerkt in een openingsact, een kleine parade, zoals de organisatoren het noemen. Doel van dit alles is het publiek duidelijk te maken hoe je kunst, in dit geval geluid, in de openbare ruimte ook kunt ervaren.

Ook het Natuurcentrum Arnhem levert een bijdrage aan Sonsbeek20>24. Dat gebeurt in de vorm van educatieve activiteiten waarbij natuur en kunst worden samengebracht. Zoals bevand heeft deze organisatie al jaren ervaring met het aanbieden van educatieve lessen aan kinderen van basisscholen. Ooit werden die mede in een ruimte van Molenplaats gegeven.

Gevaarlijke beuk

Onderaan de weide voor de Stadsvilla is een rode beuk gesneuveld. Hij toonde tekenen van verval en vormde een gevaar voor het publiek. Aanvankelijk wilde de gemeente de boom kappen, maar daarover ontstonden toch twijfels. In het najaar wordt nu eerst onderzocht of vogels en vleermuizen er misschien een onderkomen in zijn gaan zoeken. Is dat het geval dan blijft de stam staan. De kroon is al wel verwijderd.

Ode aan een strijder

Voor Folkert Rotshuizen was de Jansbeek 'boven water' nog niet af

Toen ik Folkert Rotshuizen leerde kennen had hij al een leven achter zich. Toch had hij nog de levenslust en nieuwsgierigheid van een jonge hond. Zijn spraak deed vermoeden dat hij van goede komaf was en zijn levenslessen geleerd had. Zijn zorgvuldig gekozen volzinnen gaven statuur aan zijn betoog en dwongen respect af. Mensen luisterden echt naar wat hij te zeggen had. Het was de taal van een vorige generatie maar wel een die de nieuwe generatie begrijpt, uitdaagt, probeert te duiden en doorgronden. Ik vond het jaloersmakend dat iemand tegelijk zo jong kon blijven en zo oud kon zijn. Medio maart overleed hij op 95-jarige leeftijd.

Er ontstond direct een klik tussen ons. Maar de verstandhouding was ook doelmatig en pragmatisch: we begrepen dat we elkaar nodig hadden om ons doel te bereiken. Beiden wilden we de Sint Jansbeek weer 'boven water' zien te krijgen in de binnenstad van Arnhem. Hij sinds 2005 actievoerend als voorzitter van de Stichting Sint Jansbeek Boven Water, ik net gevraagd door de gemeente om het ontwerpproces op te starten.

Folkert wist duidelijk wat hij wilde en had Rudolf Das een fraaie tekening laten maken van hoe de Sint Jansbeek er in de binnenstad volgens hem uit moest zien. Ik moest nog beginnen en wist dat dit een bijzondere opgave was omdat de Sint Jansbeek in het Sonsbeekpark zo fraai vormgegeven is. Iets van die allure moest terugkeren in de binnenstad.

Strategisch

Ik leerde Folkert kennen als een vastberaden man; vastberaden maar niet vasthoudend. Hij stond ondanks zijn enorme voorsprong aan kennis open voor andere ideeën. Hij redeneerde altijd strategisch, doelgericht om het uiteindelijk voor elkaar te kunnen krijgen.

Rotshuizen is het ontwerptraject blijven volgen. Met tussenpozen hadden we een afspraak. Nadat ik een lange

tijd niets van hem had gehoord, hing hij ineens weer aan de telefoon en vertelde dat hij in het ziekenhuis had gelegen. Toen hij opsomde wat hij had gemankeerd, was mijn conclusie dat hij door het oog van de naald was gekropen en aan een derde leven was begonnen.

Folkert Rotshuizen

Strijdbaar

Folkert toonde zich kort daarna op ons nieuwe kantoor aan de Zijpendaalseweg nog even strijdbaar als voorheen. Het kantoor is op de eerste verdieping en aan de deur besefte ik dat het niet zo handig was dat de trapleuningen nog ontbraken. Hij hees zich omhoog en ik volgde met zijn hoed en stok. Dicht achter hem zodat ik hem kon opvangen als

het mis zou gaan. Ik had de hele ochtend voor hem vrij gehouden. Maar boven gekomen zei hij dat hij weinig tijd had omdat hij zijn vrouw naar de kapper moest brengen. Binnen een half uur stond hij weer buiten en wist ik precies wat hij wilde.

Bij de officiële opening van de beek op die gure decemberdag in 2017, toen sneeuwjachten door de binnenstad joegen, stond hij licht gebogen op zijn stok te leunen. Zijn glinsterende ogen toonden zijn trots. Hij keek alweer vooruit en vertelde dolgraag dat het nog ontbrekende stuk in de historische binnenstad er nu ook maar eens moest komen. Om de loop van Zijpendaal en Park Sonsbeek naar het Gele Rijdersplein, door de Beekstraat richting Kerkplein en dan via de Nieuwstraat naar de Rijn compleet te maken.

Het laatste deel van de beek is er nog steeds niet. We leven in een tijd dat er volop wordt geparticipeerd. Iedereen kan meedenken en voor ieder project wordt een bewonersgroep opgericht. Er wordt meer gepraat, maar er wordt weinig meer gezegd. Het is op een vreemde manier stil geworden. We missen de doelgerichte actievoerder van weleer.

Theo Reesink

Bevroren beelden

Kenmerkende beelden van de periode die we achter ons hebben liggen: stilte en rust versus reuring op het groene gras. Bevroren gebouwen, tegenover het ventiel van ontmoetingsplaatsen. Al dan niet met scooters langs de grens. *Foto's: Rinus Baak*

Gastenboek van Sonsbeek is zoek

'Geldersche reisjes' van bovenlaag in archief terug te vinden

Sonsbeek ontvangt al enkele eeuwen bezoekers. Hierbij moet onderscheid worden gemaakt tussen het terrein rond het Sonsbeekpaviljoen en het gebied met de tegenwoordige Stadsvilla, ook bekend als de Hartgers- of Hartjensberg. Beide benamingen komen voor in reisverslagen van personen in goeden doen die een 'Geldersch Reisje' maakten. Smakelijk is het taalgebruik dat nogal afwijkt van wat we nu gewend zijn.

De reisgidsen met verschillende drukken van het gedetailleerde 'Wandelingen in een gedeelte van Gelderland' van de hand van Isaac Anne Nijhoff mogen niet onvermeld blijven. Dan blijkt dat verschillende bezoekers de eerste versie van de Belvédère en de oorspronkelijke ijskelder nog hebben gezien.

Erste toren

Op 9 september 1813 brengt de in Rosmalen woonachtige notaris Nicolaas Esser Meerman met zijn echtgenote jonkvrouw Maria Catharina Gallé een bezoek aan Sonsbeek. Ze klimmen naar 'de verhevenste plaats, de Ruitenberg, waarop een koepel van ruw hout was zamengesteld met een stroodak en waarop men wel met een dertig trappen moest opklimmen...'

Twee jaar later komt de van zijn dagboeken bekende zakenman en dichter Willem de Clercq naar Sonsbeek. Op 17 augustus 1815 noteert hij over de Belvédère: 'Wij beklommen een soort van berg op de welke een bouwvallige toren zich bevond op wiens top het Panorama verrukkend was.'

Prentbriefkaart Belvédère uit 1910. (Gelders Archief)

Hooger en hooger

Boekhandelaar-uitgever en archivaris-geschiedschrijver Nijhoff doorkruiste de omgeving van Arnhem en legde dat vast in *Wandelingen in een gedeelte van Gelderland*. Komend van Zypendaal gaat het rond de grote vijver naar 'eene door kunst aangelegde weide' (de Ronde Weide, J.H.). Vervolgens 'klimt men, onder het lommer, al hooger en hooger, en bereikt weldra het hoogste punt: terwijl hier echter de boomen het vrije uitzigt beletten, beklimt men, langs eenen gemakkelijken wenteltrap, eene, grootendeels uit ruwe boomstammen, kunstig vervaardigde stellaadje...'

Veranderingen

In de vierde druk van deze gids (1828) wandelt Nijhoff dezelfde route. Dat geeft een beeld van de

tussentijdse veranderingen. Nu passeren bezoekers de in 1826 tot stand gekomen 'zware waterval' aan de zuidzijde van de grote vijver. En eenmaal op het uitzichtspunt staat daar nu 'een torentje ter hoogte van 28 el' met een 'fraaije wenteltrap van honderd vijftien treden' tot uiteindelijk het 'met eene balustrade omgeven platte dak'. De Belvédère dus, tussen 1824 en 1826 gebouwd in opdracht van baron H.J.C.J. van Heeckeren van Enghuizen, sinds 1821 eigenaar van Sonsbeek.

Eiskelder

Ook de ijskelder wordt genoteerd. Esser Meerman spreekt over een hoogte 'waar een moderne koepel geplaatst is, doch welke eerlang door eene rustieke hut vervangen zal worden'. Een tweede citaat bevestigt deze vervanging en maakt duidelijk dat de ijskelder zich daaronder bevond. Pieter de Clercq bezoekt Sonsbeek op 21 juni 1826 en spreekt over 'een partijtje met zwaar hout waar in het midden ene van boomstammen vervaardigde hut geplaatst was waarin men ons zeide zich ene Eiskelder bevond'.

Esser Meerman heeft het over een tot nu toe onontdekt document: in de koepel 'schreven wij met vermaak onze namen in het boek, hetwelk den bezoekers van dit aangenaam oord van wege den eigenaar wordt aangeboden.' Net als Beekhuizen (Velp), Rhederoord (De Steeg) en kasteel Rosendaal kende Sonsbeek kennelijk ook een gastenboek of bezoekersregister. Maar in de archieven ben ik dat jammer genoeg nooit tegengekomen.

Jan Holwerda

Poortwachters zijn de oudste: 400 jaar

Boswachter neemt je mee in vlogs van Natuurcentrum Arnhem

Twee tamme kastanjabomen, minstens 400 jaar oud. Volgens boswachter Jeroen Glissenaar zijn het de oudste bomen op Arnhems grondgebied. Ze staan langs de weg die Gulden Bodem en Zypendaal scheidt. Gulden Bodem is het kleinste en rustigste park van de drie waar de Vrienden van Sonsbeek zich om bekommeren. Glissenaar vertelt in een van de vlogs die hij sinds kort maakt op verzoek van Natuurcentrum Arnhem.

De majestueuze kastanjabomen met een voor Nederlandse begrippen enorme omvang van hun stam worden de Poortwachters genoemd. Ze staan langs de Zypendaalseweg, even voorbij de parkeerplaats ter hoogte van Huis Zypendaal aan de linker kant. Hoe komen ze daar? Jeroen Glissenaar vertelt erover in een vlog over de oudste bomen van de stad. De Romeinen brachten kastanjabomen mee toen ze naar het noorden trokken omdat zij gek waren op gepofte kastanjes, legt hij uit. De boomsoort kwam voor die tijd niet in onze omgeving voor. Nu zijn we gewend in de herfst de vruchten in hun stekelige schil te zoeken om ze thuis in de oven of koekenpan te leggen of purée van te maken.

Kerngezond

Volgens de vloggende boswachter zijn de bomen ondanks hun hoge leeftijd nog redelijk gezond. Elk jaar komen er bladeren aan de takken en kunnen er tamme kastanjes worden geraapt. Blijven ze liggen dan vormen ze vaak een lekkernij voor wilde zwijnen. De oudste bomen van Arnhem is een van de onderwerpen waarover de boswachter een vlog heeft gemaakt. In die categorie valt ook de groep rode reuzenbeuken in het zicht van kasteel Zypendaal. Hun leeftijd wordt

geschat op 120 à 130 jaar. Zij zijn sinds een paar jaar voorzien van een publieksvrije zone omdat bezoekers de grond onder de bomen zo vaststampen dat verstikking en sterfte dreigde.

Het water

Andere item in de vlogs is de oorsprong en geschiedenis van het water waar de vroegste stad haar ontstaan aan te danken heeft, de Sint Jansbeek. Dat is een coproductie van Natuurcentrum en het Watermuseum. We krijgen een van de bronnen te zien die voor de watertoevoer zorgen. Daar toont Glissenaar hoe zuiver het water is dat hier naar het oppervlak komt; hij durft er wel een handje van te drinken. De bronnen zorgen het hele jaar door voor een constante hoeveelheid water in de vijvers.

De vlogs duren per stuk enkele minuten en geven een aardige indruk van de wandelingen die onder begeleiding te maken zijn zodra corona dat niet meer in de weg staat.

Wie nieuwsgierig is geworden, kan ze bekijken op de website www.natuurcentrumarnhem.nl/vlog-boswachter-jeroen.

Rolegge was er om grond te bewerken

Kaart van ruim een eeuw oud geeft inzicht in bosbouw Sonsbeek

In de beeldbank van het Gelders Archief is een kaart te vinden met als titel 'Situatie van het Park van Sonsbeek'. De kaart dateert uit 1904 en is van de hand van Gerrit Anne Kuijk. Vanaf 1901 was deze Kuijk als opvolger van Van Tellegen rentmeester van de landelijke eigendommen van de gemeente Arnhem. In die functie was hij verantwoordelijk voor het beheer van Sonsbeek. Kuijk is auteur van een uitgebreid artikel over de geschiedenis van Sonsbeek, gepubliceerd in 1914.

Grondbewerking met de rol-egge in het bos van Sonsbeek. (Illustratie: Gelders Archief)

In de beeldbank is op deze 'situatiekaart' in te zoomen. En dan wordt een groot aantal kenmerken van het landschap in die tijd duidelijk: van percelen, vijvers, lanen, locaties en zo meer. Ze zijn al in 1904 op deze kaart ingetekend. Naast die kenmerken zijn op latere tijdstippen andere gegevens genoteerd. Het betreft notities van werkzaamheden met maand en jaartal.

We lezen bijvoorbeeld woorden als 'ingeplant', 'aangelegd', 'ingeboet' en 'gesnoeid'.

Vrijwel alle notities staan in bospercelen van park Sonsbeek. En in zo goed als al die bospercelen staat ook 'geplagd' en 'met rolegge'. Steeds met een jaartal in de periode 1902-1909, meestal in de maanden maart-april en een enkele keer in oktober, januari of februari.

Betekenis

In eerste instantie drong de betekenis van het woord 'rolegge' niet tot mij door. Tot ik het op de juiste manier las: rol-egge is grondbewerking met een rol-eg. Het is dan ook duidelijk dat deze percelen werden geplagd en ge-egd. Hoe toepasselijk is in dit verband het woord bosbouw, met nadruk op bouw, in het verlengde van landbouw en tuinbouw. Alleen na grondbewerking en bemesting en door inplanten en beheer kwam hier bos tot stand.

Een foto in het bos van Sonsbeek met erop een rol-egge achter een span paarden en met arbeiders en de opzichter (de heer Kuijk?) illustreert deze grondbewerking fraai. Ook laat het zien dat tussen jonge bomen geen bodemvegetatie gewenst was. De bomen beginnen al tot wasdom te komen, maar de grond is 'schoon' als bouwland. Onderbegroeiing werd als ongewenste concurrentie voor de bomen beschouwd.

Mocht je nieuwsgierig zijn naar ontginningen, bosaanplant en -beheer op buitenplaatsen en landgoederen door de eeuwen heen, dan is het boek *Voor profijt en genoeg. De geschiedenis van bos en landschap van de Zuidwest-Veluwe* van Klaas Bouwer een aanrader. Een verhaal over bloed, zweet en tranen. Anders gezegd: geen bos nu zonder inspanningen door de eeuwen heen.

Jan Holwerda

Vrienden zoeken een secretaris

De Vereniging Vrienden van Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem die zich inzet voor instandhouding en verfraaiing van deze drie monumentale parken is op zoek naar:

Een actieve secretaris

De secretaris is de spil van de vereniging. Hij of zij onderhoudt zowel contacten met de vrienden-leden als met relaties die dezelfde doelen als onze vereniging nastreven. Met de gemeente hebben we regelmatig contact over onderhoud, inrichting en gebruik van de parken. Daarnaast maken we deel uit van de Schouwgroep die enkele keren per jaar op excursie gaat in de drie parken en gevraagd en ongevraagd advies uitbrengt aan de gemeente. Deze interessante functie vraagt om een gemiddelde tijdsbesteding van 2 tot 3 uur per week. Inlichtingen bij penningmeester Henk Eenink, tel.06-42855475 en voorzitter Margreet van Gastel, tel. 06-52375236.

Ruilkasten voor planten

We kennen al kastjes langs de straat waar boeken geruild kunnen worden, geleend of ook meegenomen. Daar is een variant op bedacht voor planten. Om te beginnen staan er acht kastjes verspreid over de stad. Onder andere op Alteveer-Cranevelt zijn bewoners er zelf al mee begonnen. De bedoeling is dat er planten, stekjes en zaden in worden gelegd en dat belangstellenden die ruilen voor een eigen bijdrage. De eerste inhoud komt van Natuurcentrum Arnhem en Arnhem Zoemt. Doel: Arnhem samen groener en mooier maken. Gevraagd wordt foto's te maken en op sociale media te plaatsen met #plantenruilkastarnhem.

Vrienden wil meer vrienden

Hebt u veel vrienden? Wij kunnen er nog wel een paar gebruiken. Temeer omdat de vereniging van eigen inkomsten rond moet komen: we ontvangen geen subsidie.

Hebt u uw buurvrouw en/of buurman al eens gevraagd of ze zichzelf het lidmaatschap en daarmee het Bulletin van de Vrienden van Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem cadeau willen doen? U weet het, maar zij misschien niet dat ze voor slechts 15 euro elk seizoen, dus vier keer per jaar, dit kleurrijke blad boordevol flora en fauna en ontwikkelingen in de parken bezorgd kunnen krijgen.

Om te beginnen zou u het Bulletin een keer in de brievenbus van de bureaus kunnen doen. En daarna een keer informeren of ze ...

Geen Zijpendaalseweg

In het vorige Bulletin publiceerden we een tekening uit het *Gedenkboek van Arnhem 1813-1913* met op de voorgrond een trein. De tekenaar keek in de richting van wat nu de Stadsvilla wordt genoemd. We schreven in goed vertrouwen, maar zonder er al teveel over na te denken, dat de weg die schuin omhoog loopt de Zijpendaalseweg moest zijn. Zo namen we het over uit het boek. Onze lezeres mevrouw J. Sterk maakte ons erop attent dat dit niet kon kloppen. Het ging volgens haar om de op dat moment nog eenvoudig ogende Apeldoornseweg. Bovenaan links is de Stadsvilla te zien en daar kan de Zijpendaalseweg nooit aan de rechterkant langs gelopen hebben, zo redeneerde zij. En zo is het.

Stichting Jansbeek zoekt bestuurslid

De Stichting Jansbeek Boven Water zoekt wegens intensivering van de werkzaamheden een bestuurslid. Tussen de singels en het politiebureau is de beek nog onzichtbaar en de stichting wil dit ontbrekende stuk, om te beginnen aan het Gele Rijdersplein, aan de oppervlakte brengen.

Meer informatie bij secretaris Johan Wolthuis, johanwolthuis@yahoo.uk

De Vrienden in coronatijd

De coronaperikelen duren al meer dan een jaar. In Arnhem kunnen we trots op en blij zijn met onze parken. Die hebben ons ondanks de maatregelen van de overheid zo vaak we maar wilden de mogelijkheid gegeven om toch in de buitenlucht te genieten.

Die trots moet wel gepaard gaan met een zekere verantwoordelijkheid. Met name Sonsbeek kreeg zowel vorig als dit jaar soms erg veel bezoekers. Afgezien van de verplichte afstand van anderhalve meter ontstonden er flink wat problemen door achtergelaten afval. Het vroegere motto van de ANWB: 'Laat niet als dank voor het aangenaam verpozen, de eigenaar van het bos de schillen en dozen' is weer helemaal actueel.

Afval

De Vrienden voeren regelmatig overleg met de gemeente om oplossingen voor problemen te vinden. Maar wat het afval betreft ontstaan die problemen op de eerste plaats door het gedrag van de bezoekers. De gemeente heeft nieuwe afspraken gemaakt met de organisatie die het vuil afvoert, waardoor dat zondig ook later in de avond gebeurt.

We willen hier de Arnhemmers complimenteren die als stille kracht op hun eigen houtje opruimwerk in het park verrichten. Soms voor of na werktijd, soms overdag. Wij zijn die mensen zeer erkentelijk voor het verantwoordelijkheidsgevoel dat ze hiermee tonen. Regelmatig benaderden leden ons over het gebruik van het park, waarvoor dank! Samen verantwoordelijk!

Dunning bomen

De afgelopen periode werden er bomen gedund in de parken en dat leidde begrijpelijk soms tot heftige reacties. Het streven van de gemeente is om de biodiversiteit zoveel mogelijk in stand te houden en dat kan alleen als het bos gevarieerd blijft. Soms is het nodig om daar ruimte voor te maken. Dat het kappen sommige stadgenoten pijn doet, is heel voorstelbaar. Toch hopen we ook op begrip, bijvoorbeeld via het inwinnen van informatie.

Ook veiligheid is een belangrijk punt. Er zijn voorbeelden geweest dat ogenschijnlijk gezonde bomen als gevolg van droogte of heftige weersomstandigheden onverwacht omvielen. Daar zijn bezoekers soms flink van geschrokken, maar gelukkig heeft dit niet tot persoonlijk letsel geleid.

In het najaar organiseert de gemeente een aantal excursies over deze onderwerpen. We zullen u tijdig informeren.

Fietsers

In ons Bulletin van januari werd met een ingezonden stuk aandacht gevraagd voor het gebruik van de paden in de parken door bezoekers met scooter of fiets. Het beleid is tot nu geweest dat fietsers te gast zijn op de paden maar dat voetgangers hoofdgebruiker zijn en overal voorrang horen te krijgen.

Park Sonsbeek wordt nogal eens gebruikt als sluiproute voor woon-werkverkeer of om te crossen. De borden bij de ingangen zijn volgens ons niet duidelijk genoeg. We hebben dit bij de gemeente neergelegd en die buigt zich erover.

Natuurlijk hebt u dit jaar onze tweejaarlijkse conferentie gemist. Helaas was het niet mogelijk die te organiseren vanwege alle opgelegde beperkingen. In april volgend jaar hopen we de draad op te pakken.

Samenvattend hebben de Vrienden niet stil gezeten. Minder zichtbaar dan in andere jaren. Maar zodra de maatregelen binnenkort zijn verruimd hopen we u weer te ontmoeten tijdens bijeenkomsten of gewoon in de parken.

Actuele informatie kunt u altijd vinden op www.sonsbeek.nl

*Margreet van Gastel, voorzitter
Vrienden van Sonsbeek*

Dialogo gemist

Albert & Sonsbeek

Dank zij Sonsbeek20>24 zal deze zomer voor mij een cultureel gouden randje krijgen. De tentoonstelling vormt de continuering van een traditie die in 1949 begonnen is. Vanaf de editie van 1971 maakte ik ze stuk voor stuk intensief mee. De Sonsbeektentoonstellingen zijn voor Arnhem belangrijk. Ze zetten de stad om de vier jaar lokaal, nationaal en internationaal op de kaart. Plus dat ze de discussie over de waarde en betekenis van kunst in het park op scherp zetten.

Sonsbeek20>24 heeft als titel: 'Force times distance – on labour and its sonic ecologies'. De vertaling op de site van Sonsbeek is: 'Kracht maal afstand – over arbeid en de landschappen van geluid.' Het thema is bedacht en krijgt handen en voeten dank zij artistiek directeur Bonaventure Soh Bejeng Ndikung en zijn curatorenteam bestaande uit Antonia Alampi, Amal Alhaag, Zippora Elders, Aude Christel Mgba en Vincent van Velsen.

Thema

In de toelichting op het thema wordt de lat hoog gelegd. Ik citeer uit de tekst op de eigen site van Sonsbeek: 'Met een keur aan nationale en internationale kunstenaars, denkers en zeker ook het publiek wordt betekenis gegeven aan lokale en mondiale verschuivingen op het terrein van politiek, economie en technologie.

Door kritisch naar het verleden te kijken en te luisteren naar alternatieve geschiedenissen en aspecten van gender, identiteit, ras en diaspora, onderzoeken Sonsbeek20>24 en de

betrokken kunstenaars modellen voor de samenleving van de toekomst'.

Selectie

Toen ik maanden geleden de lijst van deelnemende kunstenaars op de site van Sonsbeek20>24 las, viel me op dat er niemand uit de regio Arnhem op voorkwam. Waar in de vorige editie 'Sonsbeek 2016' kunstenaars met een zekere reputatie uit de stad uitgenodigd waren, ontbreekt dit keer ieder spoor van lokale inkleuring.

Inconsistent

Ik bestrijd de autonomie van het artistieke selectieteam niet. Prima, zij hebben de macht en het mandaat om hun eigen spoor te trekken. Maar

ik vind het inconsistent om vanuit de intenties van het thema op voorhand een categorie kunstenaars uit te sluiten. Er circuleert zelfs geen gerucht dat de curatoren zich hierin verdiept hebben.

Denkend aan het toekomstig publiek en de beeldvorming is inclusief denken en handelen een voorwaarde voor culturele diversiteit en maatschappelijk draagvlak.

Wandering Songs

In de stad is een bescheiden beweging op gang gekomen om dit aspect zichtbaar te maken. Op initiatief van het Productiehuis Plaatsmaken werd het ontbreken van de regionale toets opgepakt. In een open call (een soort sollicitatie) werd kunstenaars gevraagd te reageren op het thema van Sonsbeek20>24.

Uit de ontvangen reacties werd de tentoonstelling met als titel: 'Wandering Songs'* samengesteld. De tentoonstelling is een proactief, vrijgevig en onbevangen signaal voor gewenste samenwerking, dialoog en uitwisseling van kennis en inzichten.

Albert Van Der Weide

* *Wandering Songs 20-05-2021 t/m 02-07-2021. Deelnemers: Hans Walraven, Eef Veldkamp, Barbara Polderman, Albert Van Der Weide, Carel Lanter en Tamara Kho, Wenda Kieskamp, Marcel Reijerman en Sophia Janatti. Productiehuis Plaatsmaken, Klarendalseweg 82a, Arnhem*

De sperwer: kleine man en een grote vrouw

Als je al een sperwer te zien krijgt is dat vaak in een flits, vanuit de dekking van bomen of struikgewas. Zo probeert hij of zij razendsnel een zangvogel te overrompelen. Voor het mannetje van het formaat mees tot merel, voor het vrouwtje vanaf merel of spreeuw tot kauw of gaai. Dit verschil in prooigrootte heeft te maken met het veel kleiner postuur van de sperwerman dan van de sperwervrouw. Hij meet 29 tot 34 cm en weegt circa 150 gram, zij is 35 tot 41 cm lang en weegt bijna het dubbele. Op de foto's links het mannetje en rechts, in ongeveer de werkelijke onderlinge grootteverhouding, het

vrouwtje. Een sperwer heeft om aan de kost te komen twee zangvogels van gemiddeld 40 gram per dag nodig. In ons land broeden naar schatting 3000 tot 3600 paar sperwers. Vanuit Park Sonsbeek zijn sinds 2010 op waarneming.nl circa 50 sperwers gemeld en vanuit Zijpendaal en Gulden Bodem samen 70. Niet veel, maar dit heeft ongetwijfeld te maken met de stiekeme leefwijze van deze flitsende roofvogel, die zich behalve in bossen en halfopen landschap ook geregeld in stadsparken en tuinen vertoont.

Tekst en foto's: Koos Dansen

Colofon

Het Bulletin VVS is een uitgave van de Vrienden van Sonsbeek, Zijpendaal en Gulden Bodem. Het Bulletin verschijnt vier keer per jaar.

Het wordt gratis toegestuurd aan de leden van de Vereniging Vrienden van Sonsbeek. ISSN 1567-1054. Oplage 1000 stuks.

Redactie:

Rob van Otterloo,
r.vanotterloo@xs4all.nl
Paul Poelmans,
p.poelmans@poelmansreesink.nl

Aan dit nummer werkten mee:

Rinus Baak (foto's), Luuk Broer (foto), Margreet van Gastel, Albert Van Der Weide, Theo Reesink, Koos Dansen (foto) en Jan Holwerda.

Vormgeving en druk:

Coco Bookmedia

Verschenen nummers vindt u op de website www.sonsbeek.nl

Vrienden van Sonsbeek

Reden retourzending:

Postcode:

Plaats:

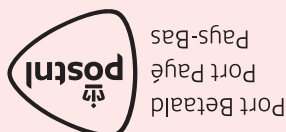
Naam:

Straat:

Het correcte adres is:

Mogelijk is de adressering niet juist. Wilt u in dat geval zo vriendelijk zijn om hieronder de juiste gegevens in te vullen en het blad 'retour afzender' of deze strook in een enveloppe terug te sturen naar: Vrienden van Sonsbeek, Zijpendaalseweg 24a, 6814 CL Arnhem.

Retour afzender/adreswijziging

Port Betaald
Port Payé
Pays-Bas